Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi
Academia Journal of Nature and Human Sciences
e-ISSN: 2717-8528 · https://dergipark.org.tr/tr/pub/adibd
2026(5): 86-98

Araştırma Makalesi / Research Article

Transhümanist Gelişmeler Karşısında Zihnin Sürdürülebilirliği: Refleksiyon Temelli Yeni Bir Kavramsallaştırma

Yasemin Ceylan[1,*], Şahin Filiz[2]

[1] *Milli Eğitim Bakanlığı, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, Antalya, Türkiye.*
ORCID: 0000-0002-3186-0287
[2] *Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Antalya, Türkiye.*
ORCID: 0000-0002-4249-2221
[*] *Corresponding author (Sorumlu Yazar): Y. Ceylan, e-mail (e-posta): yaseminceylan1975@gmail.com*

ÖZET

Modernizmin, insan ile doğa arasında kurduğu ikili karşıtlık, zamanla insanın doğaya hükmedebileceği düşüncesine dönüşmüş; doğa üzerinde kurulan bu tahakküm ise günümüzde yaşanan çevresel krizlerin temel nedenlerinden biri hâline gelmiştir. Bu durum, sürdürülebilirlik ve ekoloji tartışmalarını çağdaş düşüncenin temel meselelerinden biri hâline getirirken, çevrenin korunmasına yönelik güçlü bir ekolojik bilinç de oluşturmuştur. Ancak çevrenin sürdürülebilirliğini merkeze alan bu yaklaşımlar, söz konusu bilinci üretecek ve sürdürecek insan zihninin karşı karşıya olduğu dönüşümü yeterince problemleştirmemektedir. Oysa bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızla ürettiği enformasyon karşısında insan zihni, bu enformasyonu bilgiye, bilgiyi ise anlamlı ve eleştirel düşünceye dönüştürmekte giderek daha fazla zorlanmaktadır. Bu nedenle günümüzde yalnızca çevrenin değil, çevre bilincini üretecek insan zihninin de sürdürülebilirliği temel bir felsefi problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma, transhümanist gelişmeler bağlamında zihnin sürdürülebilirliği kavramını felsefi bir perspektiften kavramsallaştırmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, kavramsal ve yorumlayıcı felsefi bir yaklaşım benimsemekte; transhümanist gelişmelerin zihinsel süreçler üzerindeki etkilerini kavramsal analiz ve eleştirel refleksiyon yoluyla incelemektedir. Guattari'nin zihin ekolojisi yaklaşımından hareketle zihnin de tıpkı ekolojik sistemler gibi korunması gereken dinamik bir yapı olduğu ileri sürülmektedir. Çalışmada, dijitalleşme, yapay zekâ ve transhümanist gelişmelerin zihinsel süreçler üzerindeki etkileri değerlendirilmekte; bu gelişmeler karşısında refleksiyonun bireyin kendi düşünme süreçlerine yönelmesini sağlayan, eleştirel düşünme, anlam üretme ve kavramsal üretim kapasitesini güçlendiren temel bir felsefi pratik olduğu savunulmaktadır. Sonuç olarak çalışma, zihnin sürdürülebilirliği kavramını çağdaş felsefe literatürüne yeni bir kavramsallaştırma olarak önermekte ve refleksiyon ekseninde bu kavramın kuramsal çerçevesini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Transhümanizm, Zihnin sürdürülebilirliği, Zihin ekolojisi, Refleksiyon*

The Sustainability of the Mind in the Face of Transhumanist Developments: A New Reflection-Based Conceptualization

ABSTRACT

The dualistic opposition established by modernity between human beings and nature gradually evolved into the belief that nature could be dominated by humanity. This understanding has resulted in the exploitation of nature and has become one of the principal causes of today's environmental crises. Consequently, sustainability and ecological concerns have emerged as central issues in contemporary thought, fostering a growing ecological awareness aimed at protecting the environment. However, while these approaches focus on environmental sustainability, they largely overlook the transformation of the human mind that generates

and sustains such ecological consciousness. Faced with the unprecedented volume of information produced by scientific and technological developments, the human mind is increasingly challenged in transforming information into knowledge and knowledge into meaningful and critical understanding. Therefore, the sustainability of the human mind, alongside environmental sustainability, has become a fundamental philosophical problem.

This study aims to conceptualize the sustainability of the mind from a philosophical perspective within the context of transhumanist developments. The study adopts a conceptual and interpretative philosophical approach, examining the effects of transhumanist developments on mental processes through conceptual analysis and critical reflection. Drawing upon Félix Guattari's notion of mental ecology, it argues that the human mind, like ecological systems, constitutes a dynamic structure that requires preservation. The study examines the effects of digitalization, artificial intelligence, and transhumanist developments on mental processes and argues that philosophical reflection provides a fundamental practice through which individuals critically engage with their own thinking, strengthen their capacity for critical thought, meaning-making, and conceptual production. Ultimately, the study proposes the sustainability of the mind as a new philosophical conceptualization within contemporary philosophical discourse and develops its theoretical framework through the concept of philosophical reflection.

Keywords: *Transhumanism, Sustainability of the Mind, Ecology of the Mind, Reflection*

Geliş / Received: 24.07.2026 · **Düzeltme / Revised:** 28.08.2026 · **Kabul / Accepted:** 15.09.2026
Atıf için / How to Cite: Ceylan, Y. ve Filiz, Ş. (2026). Transhümanist gelişmeler karşısında zihnin sürdürülebilirliği: Refleksiyon temelli yeni bir kavramsallaştırma. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi, 2026*(5), 86–98.

1. GİRİŞ

İnsan zihni, zamanla gelişen ve dönüşen dinamik bir yapıdır. Bu dinamik yapı, paradigmaların değişmesiyle birlikte sürekli eksen kaydırarak yeni bakış açıları üretir. Paradigmalar, zihnin bakış açılarını belirleyerek insan gerçekliğini yeniden inşa ederler. Orta Çağ paradigması, doğayla iç içe yaşayan insanın bakış açısından kutsal anlamlar üretirken; modern paradigma, doğanın karşısında konumlanan ve ona kendi anlamını dayatan insanın gerçekliğini ortaya koymuştur. Modern dönem sonrasında ortaya çıkan postmodernite ise insan gerçekliğini açıklayan büyük anlatıların parçalandığı bir sürece işaret etmektedir. İnsan, gerçekliğinin parçalandığı ve Adorno'nun değişiyle "kitle iletişim araçlarıyla tekrar inşa edildiği" (Adorno, 2014) bu süreç kapitalist anlayışın zihin ekolojisini bozmaya başladığı sürece denk gelmektedir. Modern dünyanın paradigması, insan karşısında duran, keşfedilmeyi bekleyen, mekanik bir evren tasarımı sunar. İnsanı doğanın hâkimi olarak gören bu anlayış, araçsal aklın etkisiyle doğal kaynakların sınırsızca sömürülmesini meşrulaştırmıştır. Oysaki 20.yy'ın başında Newton'un mutlak uzay ve zaman kabullerine dayanan mekanik evren tasarımı, başta Einstein olmak üzere modern fizikçilerin görelilik ve kuantum teorileriyle birlikte epistemolojik bir kırılmaya uğramış ve evrensel mutlaklığını kaybetmiştir. Yeni evren anlayışımız kuantum, görecelik ve termodinamik yasalarına göre hareket eden daha bütünsel ve bağlantısal bir evreni tanımlamıştır. Paradigmatik bir dönüşüm, doğa ve insanı birbirinden ayrılmış unsurlar olarak değil, karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan bütünsel bir ilişkinin parçaları olarak ele almayı gerektirmektedir. Bu doğrultuda bilimsel gelişmelerin ortaya koyduğu ekolojik bütünlük anlayışının, ekonomik ve toplumsal yapılardaki karşılığının da tartışılması önem taşımaktadır. Ancak günümüzde evreni ve canlılığı karşılıklı ilişkiler ağı içerisinde açıklayan bilimsel yaklaşımlara rağmen, doğayı büyük ölçüde kaynak olarak değerlendiren mekanik ve indirgemeci anlayışların etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Bu durum, teknolojik gelişmelerin insanın sınırlarını aşma ve yaşamını dönüştürme potansiyeline ilişkin söylemlerle birlikte değerlendirildiğinde, insanın doğayla ve kendi varoluşuyla kurduğu ilişkinin yeniden sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bilimin ulaştığı bütünsel evren anlayışına karşın, teknolojik gelişmeleri hâlâ modern paradigmanın indirgemeci ve araçsal aklıyla yönlendiren anlayış, insan zihnini manipülasyona

açık bir müdahale alanına dönüştürmektedir. Bilimin açığa çıkardığı yeni ontolojik ve ilişkisel gerçekliği kavramsallaştıramayan toplumsal sistemler ise, bu paradigmatik uyumsuzluğun ürettiği kaotik sürecin farkına varmakta güçlük çekmektedir.

Yapay zekâ gelişmeleri, biyogenetik çalışmalar, robotik alandaki ilerlemeler ve bilişim teknolojilerindeki dönüşümler yeni bir yaşamı bize dayatmaktadırlar. Transhümanizm olarak adlandırılan bu gelişmeler insanın biyolojik ve zihinsel sınırlarının teknoloji aracılığıyla aşılabileceği düşüncesine dayanmaktadır. İnsanın eksikliklerini gidermeyi ve yaşam kalitesini artırmayı vaat eden bu yaklaşım, aynı zamanda eşitlik, özgürlük ve insan doğası gibi temel felsefi değerleri yeniden gündeme taşımaktadır. Daha da önemlisi, insanı tanımlayan değerlerin ve anlam dünyalarının dönüşüme uğrama ihtimali, binlerce yıllık kültürel ve düşünsel mirasın geleceği konusunda önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Çevrenin sürdürülebilirliği, doğal kaynakların korunması ve toplumsal yaşamın devamlılığı, sürdürülebilirlik tartışmalarının temel eksenlerini oluştururken; insan zihninin sürdürülebilirliği aynı düzeyde kavramsallaştırılmış bir tartışma alanı olarak henüz belirginleşmemiştir. Oysa günümüzde dijitalleşme, yapay zekâ, algoritmik yönlendirmeler ve transhümanist müdahaleler insan zihninin düşünme, anlam üretme ve gerçeklikle ilişki kurma biçimlerini dönüştürmektedir.

İnsan zihninin genetik olarak tasarlanması, çip gibi protez teknolojiler aracılığıyla geliştirilmesi ya da yüklenmesi (mind-uploading), zihnin doğası açısından tartışılması gereken önemli konular arasında yer almaktadır. Ancak yakın geçmişte (20yy.), evrensel eşitlik anlayışı üzerine kurulmuş olan insanlık, bu duruşunu ne ölçüde koruyabilecektir? Felix Guattari'ye göre korunması gereken üç ekolojiden biri olan zihinsel ekoloji, bu süreçte ciddi bir tehdit altına girebilir. Zihinsel ekolojinin bozulması, gerçeklik algısının bozulmasına; bu durum ise toplumsal ve çevresel ekolojilerin de zarar görmesine yol açabilir (Guattari, 1990). Böyle bir durumda insan için anlamlı bir gelecek tasavvuru kurmak giderek zorlaşacaktır.

Günümüzde yapay zekâ uygulamalarının ve bu uygulamalar tarafından üretilen içeriklerin insanın düşünsel kaynaklarını zayıflatmaya başladığı gözlemlenmektedir. Daha fazla görünürlük ve etkileşim elde etmek amacıyla gerçekleştirilen manipülatif ve spekülatif içerik üretimleri, gerçekliğin giderek buharlaşmasına neden olmaktadır (Baudrillard, 2021). Kaotik bir enformasyon akışı altında kalan insanın, kendi zihinsel ekolojisini koruyabilmesi ve zihinsel sürdürülebilirliğini sağlayabilmesi için hangi imkânlara sahip olduğu önemli bir felsefi problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşamı kendi kavramları üzerinden anlamlandırmak yerine, yüklenen ya da tasarlanan anlamlarla bir yaşam inşa eden insan, ne ölçüde "insan" olarak kalabilir? Yapay zekâ çalışmaları yapay bir zihni geliştirmeye odaklanırken, organik insan zihninin düşünsel yetilerini köreltme riskini de beraberinde getirmektedir.

Bu makale, insan zihnini taşıyan temel kavramların giderek anlam ve işlev kaybına uğradığı günümüzde, zihnin sürdürülebilirliği sorununu kavramsallaştırmakta ve bu sorunsala yönelik felsefi bir imkân olarak refleksiyon kavramını önermektedir. “Zihnin sürdürülebilirliği; insanın anlam üretme, öz-farkındalık geliştirme, eleştirel düşünme ve kendisiyle reflektif ilişki kurma kapasitesini teknolojik ve toplumsal dönüşümler karşısında koruyabilmesidir” şeklinde tanımlayabiliriz. Refleksiyon ise düşüncenin kendi üzerine yeniden düşünmesi anlamına gelen felsefi bir kavramdır. Bir bakıma refleksiyon, felsefenin düşünme biçimidir.

İnsan, tarih boyunca "kendini bil" düsturunu yaşama anlam katmanın temel yollarından biri olarak görmüş ve kendini bulmak için yine kendisine dönmüştür. Kendine dönmek, zihne ve düşünceye dönmek anlamına gelir. Kişi bunu kavramlardan güç alarak gerçekleştirebilir. Kavramsal hâkimiyete sahip zihinler, yaşamı ve gerçekliği kavramsal düzeyde sorgulama cesareti gösterebilirler. Sorgulama cesareti ise kişiye kendi yaşamını inşa etme gücü vererek özgürlüğün yolunu açmaktadır. İnsan özgürlüğü, insan bilincinin kendi yaşamsal seçeneklerini çoğaltabilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Özgürlük, yaşamın refleksif bir sorgulamadan geçirilmesi ve seçeneklerin yüksek bir farkındalık düzeyiyle değerlendirilmesidir. Aksi takdirde, Spinoza'nın yere düşen taşı örneğinde olduğu gibi, insana dayatılan ve maruz kalınan seçenekler kişinin kendi kararıymış gibi

algılanabilir. Bu çalışma, yapay zekâ ve transhümanist gelişmelerin insan zihninin anlam üretme kapasitesi üzerindeki etkilerini, zihinsel sürdürülebilirlik kavramı üzerinden ele almaktadır. Çalışmada Felix Guattari'nin zihinsel ekoloji yaklaşımından hareketle, refleksiyonun insan zihninin özgünlüğünü ve düşünsel üretkenliğini koruyabilecek temel bir felsefi sağaltım pratiği olduğu savunulmaktadır. Bu bağlamda refleksiyon, yalnızca bir düşünme etkinliği olarak değil, aynı zamanda zihnin sürdürülebilirliğini mümkün kılan bir varoluş biçimi olarak değerlendirilecektir.

2. TRANSHÜMANİST GELİŞMELER VE MUHTEMEL RİSKLER

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ulaştığı seviye, insanın yalnızca hastalıklarını tedavi etmeyi değil, aynı zamanda bedensel ve zihinsel sınırlarını aşmasını da mümkün kılacak bir sürecin kapılarını aralamaktadır. Bu bağlamda transhümanizm, insanın biyolojik ve fiziksel sınırlarını yeni teknolojiler aracılığıyla aşmasını hedefleyen bir paradigma olarak değerlendirilmiştir (Ferry, 2023).

Kavramsal ve tarihsel kökenleri incelendiğinde, transhümanizmin Julian Huxley ile temelleri atılan düşünsel çerçevesinin günümüzde küresel ölçekte etkili bir dönüşüm projesine dönüştüğü anlaşılmaktadır. (Dağ, 2020). Özellikle nanoteknoloji, biyoteknoloji, enformasyon teknolojileri ve yapay zekâ alanlarında yaşanan gelişmeler, transhümanist tahayyüllerin teorik olmaktan çıkarak uygulanabilir bir düzleme taşınmasına neden olmaktadır. Uygulanabilir düzleme aktarılan teknolojik gelişmeler insanlığın daha önce hiç tecrübe etmediği pratiklere dönüşerek tartışılması gereken yeni olguları beraberinde getirmektedir.

Transhümanizm; insanı biyolojik ve bilişsel sınırlarından kurtarma vaadi taşırken, onu teknolojik olarak manipüle ve optimize edilebilir bir nesneye dönüştürme riski barındırır. Bu vaat, çağımızda bilimsel bir ütopya olmaktan çıkmış; nanoteknoloji, biyogenetik, yapay zekâ ve robotik alanlarının disiplinler arası bir örtüşmeyle birbirini beslediği somut bir gerçekliğe dönüşmüştür. Ancak bu teknolojik tekillik ve dönüşüm süreci, insanlığın tarih boyunca inşa ettiği etik, hukuki, ontolojik ve sosyolojik yapıları sarsacak muhtemel riskleri de beraberinde getirmektedir (Ferry, 2023). Maddeyi atom altı düzeyde manipüle etme gücüne erişen nanoteknoloji, bu risklerin fiziksel ve biyolojik zeminini hazırlayan ilk sacayağıdır. Giyilebilir teknolojilerden beden içi implantlara ve yapay organ tasarımlarına kadar uzanan bu süreç, insanı sibernetik bir ağın işlevsel bir parçası haline getirmektedir. İnsanın kendi ölümlülüğünü ve biyolojik kırılganlığını bir "Aşil topuğu" olarak görmesi, onu transhümanist gelişmelere gönüllü biçimde eklemlenen bir özneye dönüştürebilmekte; bu durum ise politik ve sınıfsal eşitsizliklerin daha da derinleşebileceği yeni bir toplumsal zemini ortaya çıkarmaktadır. Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında küreselleşen "insan onuru ve eşitliği" kavramı, bu ileri teknoloji hizmetlerine erişebilen sermaye sahipleri ile erişemeyen dezavantajlı kitleler arasındaki uçurumun artma ihtimaliyle anlamsızlaşma riski ile karşı karşıyadır. Nanoteknolojik modifikasyonların yaratacağı karmaşık hiyerarşik skala, insanlığı teknoloji tabanlı yeni bir kast sistemine doğru sürükleme potansiyeline sahiptir.

Teknolojinin beden üzerindeki bu modifikasyon gücü, biyogenetik alandaki devrimlerle birleştiğinde ontolojik kriz daha da derinleşmektedir. DNA'nın keşfinden CRISPR-Cas9 gen düzenleme teknolojilerine uzanan süreç, insanın doğanın kör olumsallığına karşı kendi biyolojik kodunu yazma iddiasını doğurmuştur. Ancak kişilik, zekâ ve estetik özelliklerin adeta birer meta gibi seçilip satın alınabildiği bir "tasarım bebekler" çağında, insan kalmanın sınırları muğlaklaşmaktadır. Kader kavramının ve biyolojik rastlantısallığın ortadan kalkması; adaleti, inanç sistemlerini ve insan ilişkilerini kökten sarsacak niteliktedir (Harari, 2018). Doğanın ya da aşkın bir gücün belirlediği varoluşsal sınırlarla anlam kuran geleneksel insan, kapitalist piyasa mantığının "kusursuz performans" vaadiyle şekillenen genetik tasarımların nesnesine dönüştüğünde, bu dönüşümün dışında kalanların insani değerlerini temellendirdikleri zemin de aşınma riski taşımaktadır.

Bu maddi ve biyolojik manipülasyonun bilişsel ve algısal boyutunu ise yapay zekâ sistemleri tamamlamaktadır. Yapay zekâ, insanı yalnızca üretim ve mesleki süreçlerin dışına itmekle kalmamakta, insanın özgür irade ve seçim yapma kabiliyetini de görünmez bir algoritmik kuşatmayla tehdit etmektedir (Bostrom, 2021). Dijital izler üzerinden insan davranışlarını analiz eden süper zekâ modelleri, bireyin tüketim tercihlerinden siyasi eğilimlerine kadar geniş bir yelpazeyi manipüle etmektedir. Enformasyonun gerçeği boğduğu bu simülatif düzende (Baudrillard, 2011), insan artık duyularıyla deneyimlediği dünyayı yorumlamak yerine, kendisine algoritmalar tarafından verili olarak sunulan bilgi paketleriyle hareket etmektedir. Kendi bağımsız yargısını kuramayan ve bir illüzyonun içinde yönlendirilen insan kitleleri, refleksif düşünceden mahrum kaldıkları ölçüde bu dijital esaretin farkına bile varamamaktadır. Zihin ekolojisinin sindirebileceğinden fazla enformasyona maruz kalması zihnin sürdürülebilirliğini tehlikeye sokmaktadır.

Söz konusu gelişmeler umut ve ilerleme vaat ederek yatırımlarına hızla devam etseler de önemli etik, hukuki ve toplumsal riskleri de beraberinde getirmektedir. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin hızına yetişmekte zorlanan toplumsal yapılar ve devletler, ortaya çıkan yeni problemlere yönelik yeterli düzenlemeleri gerçekleştirmekte ve yeni kavramlar inşa etmekte ya da değerler üretmekte yetersiz kalmaktadır. Toplumsalın daha ağır işleyen mekanizmaları teknolojinin hızını yakalamakta güçlük çekmektedir. Gelişmelere dair doğru kavramlar üretemeyen toplumlar yeterli refleks üretmekte zorlanmaktadır. Bu durumda küresel şirketlerin etkisi artmakta ve insanlığın geleceğini ilgilendiren kararların ekonomik çıkarlar doğrultusunda şekillenmesine zemin hazırlamaktadır. Sonuç olarak transhümanist gelişmeler, insanın sınırlarını aşma vaadi taşırken aynı zamanda insanın anlam dünyasını, özgürlüğünü ve varoluşsal bütünlüğünü tehdit edebilecek yeni risk alanları oluşturmaktadır. Bu nedenle transhümanizmin yalnızca teknolojik bir dönüşüm olarak değil, insanın geleceğine ilişkin felsefi bir problem olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir.

3. ZİHİN EKOLOJİSİ VE YENİ KAVRAMSALLAŞTIRMA: ZİHNİN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Zihnin sürdürülebilirliği, kavramını açıklayabilmek için öncelikle "zihin ekolojisi" kavramının ortaya koyduğu düşünsel çerçeveyi fark etmek gerekmektedir. Bu kavramı geliştirerek sorunu çarpıcı bir biçimde tanımlayan Felix Guattari, insan zihninin, toplumun ve doğanın birbirinden bağımsız yapılar olmadığını, aksine sürekli etkileşim içinde bulunan bütüncül bir ekolojik ağın parçaları olduğunu ileri sürmektedir (Guattari, 1990). Daha önce de değinildiği gibi bu yaklaşım, modernitenin insan-doğa ikiliğine dayanan ve doğayı insanın tahakkümüne açık bir nesne olarak konumlandıran anlayışa yönelik güçlü bir eleştiri geliştirmektedir. Aynı zamanda endüstriyel kapitalizmin üretim mantığının, doğayı parçalanabilir ve sınırsız sömürülebilir bir kaynak olarak değerlendiren modern paradigma ile uzun yıllar boyunca uyum içerisinde gelişmesi, bütüncül düşünce biçimlerinin geri planda kalmasına neden olmuştur. Buna karşın yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilimsel düşüncede ortaya çıkan bütüncül yaklaşımlar, insanın çevresiyle kurduğu ilişkinin yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

Felix Guattari, 1989 yılında yayımladığı Üç Ekoloji adlı eserinde evrenin bütünselliğini ve karşılıklı etkileşim ilkesini güçlü örnekler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Guattari'nin üç ekoloji olarak kavramsallaştırdığı yapı; çevre ekolojisi, toplum ekolojisi ve zihin ekolojisinden oluşmaktadır. Ona göre bu üç alan birbirinden bağımsız değil, sürekli birbirini etkileyen ve yeniden üreten dinamik yapılardır (Guattari, 1990). Bu nedenle çevresel kriz yalnızca doğanın krizi değil; aynı zamanda toplumsal ilişkilerin, kültürel yapının ve insanın öznel dünyasının da krizidir. Toplum yaşadığı çevreden bağımsız düşünülemeyeceği gibi, insan zihni de içinde bulunduğu toplumsal ve çevresel koşullardan yalıtılmış bir yapı değildir. Dolayısıyla çevre ekolojisi, toplum ekolojisi ve zihin ekolojisi arasında tek yönlü bir belirleme ilişkisi değil; karşılıklı etkileşim ve birlikte biçimlenme söz konusudur. Guattari tüm bu etkileşimselliğin bütünü "ekosofi" olarak adlandırmıştır.

Guattari'nin yaklaşık kırk yıl önce ortaya koyduğu bu tespitler günümüzde çok daha görünür hâle gelmiştir. Çağdaş bilişsel bilimlerde de zihin yalnızca beyinde gerçekleşen kapalı bir süreç olarak değil; beden, çevre ve toplumsal ilişkilerle sürekli etkileşim içinde oluşan dinamik bir yapı olarak ele alınmaktadır (Guattari, 1990). "Zihin ekolojisi" olarak tanımlanan bu yaklaşımda zihin, içinde bulunduğu fiziksel, teknolojik ve kültürel çevreden bağımsız değerlendirilememektedir (Guattari, 1990). Dolayısıyla çevrede meydana gelen her dönüşüm, değişim, bozulma ya da yeniden yapılanma yalnızca ekolojik sistemi değil, aynı zamanda insanın düşünme biçimini, anlam dünyasını ve zihinsel yapısını da etkilemektedir. Özellikle transhümanist gelişmelerin baş döndürücü hızını anlamlandırmaktan uzak kitlelere hazır anlamlar sunan kitle iletişim araçları, zihni yeniden yapılandırmaktadır. Böylece, ancak modern dönemde özgür ve özerk bir özne olarak kendini tanımlamaya başlayan insan, transhümanist gelişmelerin sunduğu teknolojik müdahale imkânları aracılığıyla kendi bedeni, zihni ve yaşam biçimi üzerinde oluşabilecek yeni kontrol biçimleriyle karşı karşıya kalmaktadır. "Sürdürülebilirlik" tehlike altındaki değerleri korumaya yönelik önemli bir kavram olduğuna göre artık günümüzde mesele yalnızca çevrenin sürdürülebilirliği değildir (Guattari, 1990). Transhümanist gelişmelerin insanın bilişsel ve varoluşsal çevresini yeniden inşa ederek zihinsel ekolojiyi farklı bir düzleme taşıması yalnızca insan-doğa ilişkisini değil, insanın kendi zihniyle kurduğu ilişkiyi de yeniden tanımlamaktadır. Dolayısıyla günümüzde üzerinde durulması gereken temel sorunlardan biri, çevrenin sürdürülebilirliği kadar insan zihninin sürdürülebilirliğinin de nasıl korunacağıdır. Bu noktada zihnin sürdürülebilirliği, yalnızca psikolojik ya da nörobiyolojik bir mesele değil; çevresel, toplumsal ve teknolojik dönüşümlerle birlikte değerlendirilmesi gereken felsefi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çevre ekolojisinin sürdürülebilirliği, canlı ve cansız varlıkların, farklı türlerin ve oluşumların karşılıklı etkileşim ve bağımlılık ilişkisi içerisinde var olmasına bağlıdır. Bu ekolojik düzende hiçbir tür ya da oluşum diğerine üstün değildir; her biri sistemin bütünlüğünün ve sürekliliğinin vazgeçilmez bir unsurunu oluşturur. Dolayısıyla sürdürülebilirlik, ekolojik sistemi oluşturan unsurların bütünsellik ve karşılıklı etkileşim içerisinde kavranmasına bağlıdır. Ancak bu şekilde ekolojik sistem, yaşamı mümkün kılan dinamik bir bütün olarak varlığını sürdürebilir.

Zihin ekolojisi de benzer biçimde, farklı düşüncelerin bir arada var olduğu; birbirlerini destekleyerek güçlendirdiği, eleştirerek dönüştürdüğü ve böylece sürekli yeniden ürettiği kavramsal bir iklime ihtiyaç duyar. Düşüncenin tekdüzeleşmesi ise zihin ekolojisinin kavramsal biyoçeşitliliğini zayıflatarak insanlığın anlam üretme kapasitesi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir atmosfer yaratma tehlikesini barındırmaktadır. Bununla birlikte, kitle iletişim araçları ve bu araçlar aracılığıyla üretilen dijital retorik, yerel kültürleri her geçen gün daha fazla söylemsel bir aynılığa doğru sürüklemektedir. Bu durum, zihin ekolojisini besleyen farklı düşünme biçimlerinin ve anlam ufuklarının giderek ortadan kalkmasına yol açtığı için, zihnin sürdürülebilirliği açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.

Böylece 21. yüzyılda insan zihninin içinde bulunduğu ekolojik çevre giderek teknoloji tarafından inşa edildiğine göre; yapay zekâ, algoritmalar, dijital platformlar, beyin-bilgisayar arayüzleri ve biyoteknolojik müdahaleler yalnızca insan zihnini dışarıdan etkileyen araçlar olarak kalmamakta; aynı zamanda zihnin içinde oluştuğu ekolojik koşulları yeniden üretmektedir. Bu nedenle insan zihninin artık yalnızca doğal ve toplumsal çevreyle değil, yoğun biçimde teknolojik bir çevreyle iç içe geçtiği söylenebilir.

3.1. Transhümanist Gelişmelerin Zihin Ekolojisi Üzerindeki Tehditleri

Teknolojik gelişmeler yaşamı kolaylaştırırken, insan zihninin işleyiş biçimi üzerinde de önemli dönüşümlere neden olmaktadır. Bu dönüşümün ilk boyutlarından biri, dikkatin parçalanması ve bilişsel kapasitenin zayıflamasıdır. Dijital teknolojilerin sürekli kullanımı, bireyin çok sayıda uyarıcıya aynı anda maruz kalmasına ve dikkatini farklı uyaranlar arasında sürekli olarak

yeniden yönlendirmesine neden olmaktadır (Ward vd. 2017). Araştırmalar; akıllı telefon kullanılmasa dahi fiziksel olarak kişinin yakınında bulunmasının çalışma belleği ve akıcı zekâ ile ilişkili bilişsel kapasite üzerinde olumsuz etkiler oluşturabildiğini göstermiştir. Bu durum, teknolojik araçların yalnızca kullanıldıkları anda değil, gündelik yaşamın sürekli bir parçası hâline geldiklerinde de zihinsel süreçleri etkileyebileceğini göstermektedir (Ward vd. 2017).

Teknolojik dönüşümün bir diğer boyutu ise gözetim ve davranışların yönlendirilmesidir. Shoshana Zuboff (2021), "gözetim kapitalizmi" kavramıyla dijital ortamlarda bireylerin davranışlarından elde edilen verilerin ekonomik değere dönüştürülmesini ve bu veriler üzerinden gelecekteki davranışların öngörülmesini açıklamaktadır. Böylece teknoloji yalnızca bireyin davranışlarını kaydeden bir araç olmaktan çıkarak, davranışların biçimlendirilmesinde etkili olan bir güç hâline gelebilmektedir (Zuboff, 2021). Bu durum, bireyin kendi tercihleri ile teknolojik sistemler tarafından yönlendirilen tercihleri arasındaki sınırın sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Buradaki temel sorun, teknolojinin bireyin kararlarını desteklemesi değil, karar verme sürecinin bireyin kendi değerlendirmesinden bağımsız olarak biçimlenebilme ihtimalidir.

Dijital ortamların oluşturduğu bir diğer sorun, bireyin karşılaştığı düşünce ve bilgi çeşitliliğinin daralmasıdır. Nguyen'in (2020) ortaya koyduğu "epistemik kabarcıklar ve yankı odaları" kavramları bu durumu açıklamak açısından önemlidir. Epistemik kabarcıklar kavramı, bazı görüş ve haberlerin kişinin epistemik çevresinin dışında kalmasıyken, yankı odaları kavramı, karşıt görüşlerin dışarıda bırakılması hatta bu görüşlerin güvenilirliğin de sistematik olarak zayıflatılmasıdır. Böylece bireyin farklı düşüncelerle karşılaşma ve kendi düşüncesini sorgulama imkânı daralabilmektedir (Nguyen, 2020). Bu durum yalnızca bilgi çeşitliliğinin azalması değil, kavramsal biyoçeşitliliğin de zayıflaması açısından önemlidir. Nasıl biyolojik çeşitlilik ekolojik sistemin canlılığını ve dayanıklılığını destekliyorsa, farklı kavramların ve düşünme biçimlerinin bir arada bulunması da zihinsel yapının tekdüzeleşmesini önleyebilir. Bu nedenle kavramsal biyoçeşitlilik, zihnin farklı anlamlandırma olanaklarını koruyabilmesi açısından önemli bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Teknolojik gelişmelerin bir başka boyutu ise bilişsel işlevlerin dışsallaştırılmasıdır. Risko ve Gilbert (2016), bireyin bilişsel yükünü azaltmak amacıyla bazı zihinsel işlemleri dışsal araçlara aktarmasını "cognitive offloading" kavramıyla açıklamaktadırlar. Teknolojik araçların hatırlama, hesaplama, bilgiye ulaşma ve problem çözme gibi işlevlerde kullanılması insanın bilişsel kapasitesini destekleyebilir. Ancak özellikle otomatik sistemlerin karar süreçlerinde daha fazla kullanılmaya başlanması, bireyin kendi değerlendirmesini gerçekleştirmeden teknolojik çıktılara güvenmesi sorununu da ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, teknolojinin bilişsel yükü azaltan bir araç olmasının ötesinde, insanın düşünme ve değerlendirme süreçlerinin bir bölümünü kendi dışındaki sistemlere bırakması bakımından önem taşımaktadır (Risko & Gilbert, 2016).

Bütün bu gelişmelerin ortaklaştığı bir diğer alan ise enformasyonun artışı ile anlam üretimi arasındaki gerilimdir. Dijital teknolojiler bireyin çok büyük miktarda enformasyona kısa sürede ulaşmasını mümkün kılarken, enformasyon miktarındaki artış her zaman anlamın artmasını beraberinde getirmemektedir. Byung-Chul Han'ın teknoloji ve enformasyon toplumu üzerine değerlendirmeleri bu açıdan önemlidir. Enformasyonun sürekli ve hızlı akışı içerisinde sorun artık yalnızca bilgiye ulaşmak değil, ulaşılan bilgiyi seçmek, ilişkilendirmek, değerlendirmek ve anlamlandırmaktır (Han, 2020). Böylece teknolojik gelişmelerin oluşturduğu temel sorunlardan biri, bilgi eksikliğinden ziyade, bilginin anlamlı bir düşünsel bütünlüğe dönüştürülebilmesi hâline gelmektedir.

Yukarıda ele alınan bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, teknolojik gelişmelerin insan zihni üzerindeki etkilerinin yalnızca tek tek bilişsel işlevlerde meydana gelen değişimlerle sınırlı olmadığı görülmektedir. Dikkatin sürekliliği, düşünsel özerklik, kavramsal çeşitlilik, bilişsel değerlendirme ve anlam üretme kapasitesi aynı dönüşüm içerisinde birbirleriyle ilişkili hâle gelmektedir. Bu nedenle tartışılması gereken sorun, insan zihninin teknolojik gelişmeler karşısında değişmeden korunması değil; değişen koşullar içerisinde kendi düşünsel kapasitesini yeniden

üretebilmesi ve sürekliliğini sağlayabilmesidir. Zihnin sürekliliği bu anlamda yalnızca bilişsel işlevlerin devamlılığı değil, bireyin düşünmesi, sorgulaması, farklı düşüncelerle karşılaşması, anlam üretmesi ve kendi düşüncesi üzerine yeniden düşünebilmesi anlamına gelmektedir.

Bu durumda felsefenin düşünme biçimi olarak "refleksiyon", insanın kendi zihinsel süreçlerini güçlendirmesi açısından önemli bir pratik yöntem olarak bu makalede önerilmektedir. Çünkü dışarıdan gelen enformasyon, ancak insan zihninin kavramsal yapısı ve öznel düşünme kapasitesi içerisinden süzülerek bilgiye dönüşebilir. Bilgi, bu anlamda, düşüncenin kendisini yeniden düşünmesiyle gerçekleşen bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkar.

Bu süreç, insanın dünyayı yalnızca dışsal bir veri alanı olarak değil, anlamlandırılmış bir bütünlük olarak kavramasını mümkün kılar. Böylece refleksiyon, parçalı algı biçimlerinin ötesine geçerek, deneyimi bütünsel bir anlam çerçevesi içinde yeniden kurar. Bu sayede insan, yaşamı parçalayarak tüketen bir özne olmaktan ziyade, onu ilişkisellik içinde yeniden kuran ve çoğaltan bir düşünme biçimine yaklaşır. Bu noktadan hareketle refleksiyon yönteminin ne olduğu kısaca açıklanabilir.

4. FELSEFENİN DÜŞÜNME ŞEKLİ: REFLEKSİYON

Düşünce tarihinde felsefi bilginin ve metodolojinin ortaya çıkışı insanın pratik-teori sarmalından sıyrılarak düşüncenin kendisini bir nesne haline getirmesi, yani kendi üzerine bükülmesiyle mümkün olmuştur. Bu bükülme düşüncenin kendini düşünceyle parçalaması, anlamlandırması ve sorgulamasıdır.

Tarihsel kökenleri itibarıyla Antik Yunan'da hakikati dışarıdan ve düşünsel bir bakışla seyretme anlamını taşıyan theoria kavramıyla somutlaşan bu düşünsel etkinlik, Roma düşüncesinde contemplatio, Klasik Türk-İslam düşüncesinde ise temaşa kavramlarıyla karşılık bulmuştur. Söz konusu kavramların ortak paydası, öznenin dışsal eylemlerden geri çekilerek kendi düşünsel etkinliği üzerine yeniden düşünmesi ve düşüncenin kendisine yönelmesidir (Cevizci, 2005). Nitekim anlamlandırma ve bilme ediminin özsel niteliğini vurgulayan Hans-Georg Gadamer, bilmeyi yaşamın kendi üzerine bükülmesi olarak tanımlarken (Gadamer, 2008); Jürgen Habermas anlamayı tinin kendi yaratımları üzerine bükülmesi (Habermas, 1998), Martin Heidegger ise kişinin yaşayan bir özne olarak kendisini yaşam içinde kavrama gücü olarak betimler (Heidegger, 2013). Hegel'in felsefi düşüncenin doğasını açıklamak üzere başvurduğu "Minerva'nın baykuşu alacakaranlıkta uçar" metaforu da refleksiyonun bu retrospektif (geriye dönük) yapısını doğrular. Felsefe, apaçık ve gün ışığında duran bilimin nesnelerinden ziyade, aklın ışığıyla aydınlatılmayı bekleyen alacakaranlıktaki gri alanlara yönelir.

Refleksiyonun epistemolojik bir kırılma noktası olarak inşası ise René Descartes'ın "cogito ergo sum" formülasyonunda radikal bir biçimde gözlemlenir. Descartes, Aristotelesçi gelenekten miras kalan ve bilmeyi zihni bir kavrayış (*noetik*) olarak gören anlayışı, metafizik görüden kurtararak kartezyen bir zemine taşımıştır. Bu dönüşümle birlikte, uzama sahip nesnelerin hesaplanabilirliği, bilginin meşruiyet kriteri haline gelmiş, şüphe ve kuşku, felsefe ve bilimin yönünü tayin eden temel itkiler olmuştur. Çağdaş felsefi akımlarda, özellikle hermenötik gelenek ve Frankfurt Okulu bünyesinde refleksiyon, çift aşamalı bir etkinlik olarak kavramsallaştırılmıştır. İnsanın özbilincini inşa etmeye yönelik "birincil refleksiyon" (Ben'in kendini düşünmesi) ile toplumsal bir bilinç inşasını hedefleyen "ikincil refleksiyon" arasındaki diyalektik bağ, öznenin önce kendi farkındalığına varıp ardından toplumsal yapıyı çözümlemesinin ön koşuludur (Adorno, 2002). Theodor W. Adorno'nun belirttiği üzere, eleştirel bir refleksiyon mekanizması işletilmediği takdirde her pratik, öznenin kendisini gerçekleştirdiği özgür bir eylem olmaktan çıkıp kör birer öznel niyete indirgenir (Adorno, 2009).

Yaşama deneyimi, dilsel ufuk ve sembolik düşünme yetisiyle temellenen refleksiyon (İspir, 2015), basit bir zihinsel rutinden farklı olarak, geniş bir zamansallığı ve tarihselliği içinde barın-

dırır. Bilincin üzerine kapandığı ilk düşünce nesnesi, refleksif süreç sonunda sentezlenen yeni nesneyle aynı değildir; özne tarafından dönüştürülmüş, kavramlaştırılmış ve tümellerin altına yerleştirilmiş yeni bir inşadır. Özellikle postmodern dünyanın, ileri kapitalist aygıtların ve sosyal medyanın enformasyon bombardımanı altında özneyi aşındırdığı günümüz konjonktüründe refleksiyon, birey için hayati bir sığınak işlevi görür. Dilthey'e göre insan bilimlerinin temelinde yer alan anlama, insanın kendi yaşamını dışarıdan açıklanacak bir nesne olarak değil, yaşantılarının anlamını yeniden kavradığı reflektif bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle insan, ancak kendi yaşantılarını yorumlayarak kendisini anlayabilir ve yaşamına ilişkin daha derin bir farkındalık geliştirebilir (Dilthey, 2009). Bu farkındalığın yokluğu, anlam ve değer üretemeyen kitlelerin, distopik bir toplumsal gerçekliğe mahkûm olması riskini doğurur.

Düşüncenin kendi üzerine kapanma becerisi, zorunlu olarak bireyin kendi varoluşsal sınırlarını ve deneyim alanını fark etmesiyle ilişkilidir. Bilincin ve anlamın yansıtıcı düşünceyle çözümlenmesi, ontolojik bir uyanışı ve entelektüel bir dönüşüm sürecini tetikler. Edmund Husserl'in "yaşam dünyası" (*lebenswelt*) ve yönelimsel bilinç kavramlarında temellenen bu yaklaşım (Husserl, 1994), bireyin hem kendi kültür havzasını hem de bu havza içinde geliştirdiği kendiliğini yansıtıcı bir biçimde kavramasını sağlar. Özne, dünyayı ve karşılaşmalarını kendi zihinsel penceresinden süzerek anlamlandırır (Merleau-Ponty, 2020).

Yansıtıcı ve refleksif düşünce pratikleri, öznenin kendi zihinsel ve duyuşsal yapısını deşifre etmesine hizmet eder. Bu farkındalığa erişen bir birey, yaşadığı varoluşsal tıkanıklıkları kör bir belirsizlikle karşılamak yerine, analitik ve refleksif bir derinlikle sorunsallaştırır. Bu içe dönük sorgulama, özneyi kendi kendiliğinin madencisine dönüştürür ve Sokratesçi "Kendini bil" (*gnothi seauton*) düsturunu pratik bir yaşam stratejisi haline getirir. Böylece kişi karşılaştığı sorunlar içinde boğulmak yerine refleksiyon yaptığı sorunu tanımlayarak, kavramsal olarak tanımlayarak aşmaya çalışır.

Refleksiyon yalnızca kuramsal bir düşünme etkinliği değildir. Bireyin kendi düşünme biçimlerini, değerlerini ve anlam dünyasını sorgulamasına imkân veren uygulamalı bir süreçtir. Bu yönüyle refleksiyon, felsefi sağaltımın temel yöntemlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Felsefi sağaltım, bireyin yaşadığı zihinsel karmaşayı psikopatolojik bir sorun olarak değil, anlamın, kavramların ve yaşam yöneliminin yeniden yapılandırılması gereken felsefi bir problem olarak ele alır. Böylece birey kendi yaşamının mimarı olabilme cesaretini göstererek üzerine düşündüğü ve sorguladığı, kendiliğin süzgecinden geçirdiği kavramları kullanarak, özgün bir yaşam inşa edebilir. Dolayısıyla zihnin sürdürülebilirliği açısından refleksiyon, yalnızca bilişsel bir beceri değil; bireyin kavramsal ekolojisini koruyan ve yeniden düzenleyen bir felsefi sağaltım pratiği olarak da işlev görmektedir.

Felsefeden farklı olan diğer bilimler, nesneyi belirli teknik kavramlar aracılığıyla sınırlandırıp açıklamaya yönelirken; felsefe, nesneyi kuşatan kavramsal tortuları refleksiyon yoluyla görünür kılar ve onu sürekli yeniden anlamlandırılabilir bir anlam ufkuna taşır. “Kavramsal tortular”; deneyim dünyasının tarihsel olarak birikmiş anlamlandırma biçimlerinin, zamanla sorgulanmaz ve doğal kabul edilen yorum katmanlarına dönüşmesidir. Bu tortulara dair olan düşünceleri düşünceyle parçalama, yine düşünceyle sonsuz bir anlam imkanına açma refleksiyon düşünme tarzının insana özgürleştirici katkısıdır. Refleksif düşünme becerisini geliştiren insan, zihninin akışta kalmasına izin verir. Tortulaşmış kavramlara takılıp kalmayacaktır. Bu da zihnin sürdürülebilirliği açısından önemli bir beceri olarak düşünce iklimini besleyecektir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Transhümanist gelişmelerin insan konforunu artıracak birçok yeniliği beraberinde getireceği muhakkaktır. Bununla birlikte bu yeni paradigmanın, insanlığın tarih boyunca oluşturduğu değerler, anlam dünyası ve varoluş biçimleri üzerinde önemli kırılmalar meydana getirebilecek riskleri

de bünyesinde barındırdığı görülmektedir. İnsanlık tarih boyunca karşılaştığı krizleri kendi ürettiği kurumsal ve kültürel araçlarla aşmayı başarmış olsa da, transhümanist gelişmelerin ortaya çıkardığı yeni konjonktür, geleneksel pratiklerin ve değerlerin ötesinde bir yapıyı gündeme getirmektedir. Teknolojinin büyük bir hızla ilerlemesine karşın toplumsal yapıların bu gelişmeleri anlamlandıracak kavramsal donanımı aynı hızla üretememesi, insanlığın karşı karşıya kaldığı yeni problemlere yönelik refleks geliştirmesini güçleştirmektedir. Bu durum, insanın kendi gerçekliğini ve geleceğini kavramsal olarak inşa etme kapasitesinin yeniden sorgulanmasını gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmada ortaya konulan "zihnin sürdürülebilirliği" kavramı, tam da bu noktada anlam kazanmaktadır. Çevrenin sürdürülebilirliği, canlı ve cansız varlıkların birbirleriyle kurdukları karşılıklı etkileşim ve bağımlılık ilişkisi içerisinde varlıklarını sürdürebilmelerine bağlıyken, zihnin sürdürülebilirliği de insanın anlam üretme, eleştirel düşünme, öz-farkındalık geliştirme ve kendi düşüncesiyle reflektif bir ilişki kurma kapasitesinin korunmasına dayanmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilirlik kavramının yalnızca doğal çevrenin korunmasıyla sınırlandırılması, çevreyi anlamlandıran ve ona ilişkin farkındalık üreten insan zihninin içinde bulunduğu dönüşümü göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Bu nedenle zihnin sürdürülebilirliği, çevresel sürdürülebilirliğin karşısında konumlanan ayrı bir alan değil; çevre, toplum ve zihin arasındaki karşılıklı ilişkiselliğin bir sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Bu kavramsallaştırmanın düşünsel zemini Félix Guattari'nin üç ekoloji yaklaşımıyla birlikte değerlendirildiğinde daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Guattari, çevre ekolojisi, toplum ekolojisi ve zihin ekolojisini birbirinden bağımsız yapılar olarak değil, birbirini etkileyen ve yeniden üreten dinamik yapılar olarak ele almaktadır. Bu yaklaşım, çevresel krizin yalnızca doğanın krizi olmadığını; toplumsal ilişkilerin, kültürel yapıların ve insanın öznel dünyasının da bu krizden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın "zihnin sürdürülebilirliği" kavramı ise Guattari'nin zihin ekolojisi yaklaşımını günümüzün teknolojik koşulları içerisinde yeniden düşünme imkânı sunmaktadır. Guattari'nin zihin ekolojisi insan zihninin toplumsal ve çevresel koşullardan bağımsız olmadığını ortaya koyarken, zihnin sürdürülebilirliği kavramı bu zihinsel yapının dijitalleşme, yapay zekâ, algoritmik yönlendirmeler ve transhümanist müdahaleler karşısında nasıl korunabileceği sorusunu gündeme getirmektedir. Dolayısıyla zihnin sürdürülebilirliği, zihin ekolojisinin yerine geçen bir kavram değil; zihin ekolojisinin günümüz teknolojik dönüşümleri karşısında ortaya çıkardığı yeni problemi görünür kılan bir kavramsallaştırma olarak değerlendirilebilir.

Transhümanist gelişmelerin oluşturduğu bu yeni durum, insanın yalnızca biyolojik sınırlarını değil, düşünsel ve varoluşsal sınırlarını da yeniden tartışmaya açmaktadır. Nanoteknoloji, biyogenetik, yapay zekâ ve robotik alanlarında yaşanan gelişmeler insanın bedensel ve bilişsel kapasitesini artırma imkânı sunarken, aynı zamanda insanın özgür iradesi, eşitliği, insan doğası ve anlam dünyası gibi temel felsefi sorunları yeniden gündeme taşımaktadır. Özellikle yapay zekâ ve algoritmik sistemlerin insan davranışlarını analiz etme ve yönlendirme kapasitesinin artması, insanın kendi kararlarını oluşturma ve değerlendirme biçimlerinin de sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Burada sorun teknolojik gelişmelerin kendisi değil, bu gelişmelerin insan zihninin anlam üretme ve karar verme süreçleri üzerindeki etkisinin yeterince sorgulanmamasıdır. Çünkü insan, kendisine sunulan enformasyonu kendi düşünsel süzgecinden geçirmeden kabul ettiği ölçüde, kendi gerçekliğini oluşturan anlamları da dışarıdan hazır olarak almaya başlayabilir.

Bu durum Baudrillard'ın gerçeklik, simülasyon ve toplumsalın dönüşümüne ilişkin düşünceleriyle birlikte değerlendirildiğinde daha belirgin hâle gelmektedir. Günümüzde yoğun bir enformasyon akışı içerisinde yaşayan insan, deneyimlediği gerçeklikle kendisine sunulan gerçeklik arasındaki ayrımı yapmakta giderek daha fazla zorlanmaktadır. Daha fazla görünürlük ve etkileşim üretmek amacıyla oluşturulan dijital içerikler, insanın gerçeklikle kurduğu ilişkiyi dönüştürürken, zihnin anlamlandırma süreçleri de bu dönüşümden etkilenmektedir. Oysa enformasyonun bilgiye, bilginin ise anlamlı ve eleştirel düşünceye dönüşebilmesi, insan zihninin

kendi üzerine dönerek karşılaştığı veriyi sorgulamasını gerektirmektedir. Bu nedenle zihnin sürdürülebilirliği, dışarıdan gelen ve maruz kalınan enformasyonu değerlendirebilecek, sorgulayabilecek ve anlamlandırabilecek düşünsel kapasitenin korunması olarak anlaşılmalıdır.

Bu noktada refleksiyon, zihnin sürdürülebilirliğini mümkün kılabilecek temel felsefi pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Refleksiyon, düşüncenin kendi üzerine dönmesi ve kendi düşünme biçimini yeniden sorgulaması anlamına gelmektedir Refleksiyonun bu özelliği, zihnin sürdürülebilirliği açısından özellikle önem taşımaktadır. Çünkü insanın kendi düşünme biçimlerini sorgulaması, kendisine sunulan anlamlarla kendi ürettiği anlamlar arasındaki farkı görebilmesini mümkün kılmaktadır. Örneğin algoritmik sistemler bireyin ilgi alanlarını, tüketim tercihlerini ve davranış biçimlerini analiz ederek ona belirli seçenekleri daha görünür hâle getirdiğinde, bireyin bu seçenekleri kendi özgür tercihi olarak kabul etmesi mümkün olabilmektedir. Ancak refleksiyon, kişinin yalnızca seçeneğin ne olduğunu değil, bu seçeneği neden tercih ettiğini ve tercihinin hangi düşünsel süreçler sonucunda oluştuğunu sorgulamasına imkân vermektedir. Böylece kişi, kendisine sunulan anlam ile kendi düşünsel süreci arasında mesafe oluşturabilmektedir. Bu mesafe, zihnin dışarıdan belirlenen anlamlara bütünüyle teslim olmasını engelleyen önemli bir farkındalık alanı oluşturmaktadır.

Benzer biçimde yapay zekâ tarafından üretilen metinlerin, görsellerin ve hazır bilgilerin giderek daha fazla kullanılması, insanın kendi düşünsel üretim süreçlerini de yeniden değerlendirmesini gerekli kılmaktadır. Buradaki temel sorun yapay zekâ tarafından üretilen bilginin kullanılması değil, insanın bu bilgiyi kendi düşünsel süzgecinden geçirmeden hazır bir anlam olarak kabul etmesidir. Çünkü zihnin sürdürülebilirliği, yalnızca bilgiye ulaşabilme kapasitesine değil, ulaşılan bilgiyi sorgulama, karşılaştırma, kavramsallaştırma ve yeniden anlamlandırma kapasitesine bağlıdır. Bu nedenle refleksiyon, teknolojik gelişmelere karşı bir direnç biçimi olmaktan ziyade, teknolojik gelişmelerin insan zihni üzerindeki etkilerini fark etmeyi ve bu etkiler karşısında düşünsel bir mesafe oluşturmayı sağlayan felsefi bir imkân olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda zihnin sürdürülebilirliği, zihinsel yapının tekdüzeleşmesini engelleyen kavramsal bir çeşitliliğin korunmasını da gerekli kılmaktadır. Çevre ekolojisinde farklı türlerin ve oluşumların bir arada bulunması ekolojik sistemin devamlılığını sağlarken, zihin ekolojisinde farklı düşüncelerin, kavramların ve anlam dünyalarının bir arada bulunması da düşüncenin canlılığını korumaktadır. Bu çalışmada "kavramsal biyoçeşitlilik" olarak ifade edilen bu durum, zihnin sürdürülebilirliği açısından önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Algoritmik sistemlerin bilgileri filtrelemesi ve yankı odaları inşa etmesi, düşüncenin tekdüzeleşmesine, farklı düşünme biçimlerinin ortadan kalkmasına ve insanın anlam üretme kapasitesinin daralmasına neden olabilir. Buna karşılık farklı düşüncelerin birbirleriyle karşılaşması, birbirlerini eleştirmesi ve dönüştürmesi zihnin kendi içerisinde sürekli yeniden üretilmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla zihnin sürdürülebilirliği, yalnızca mevcut düşüncelerin korunması değil, yeni düşüncelerin üretilebildiği ve mevcut düşüncelerin yeniden sorgulanabildiği bir düşünce ikliminin sürdürülebilmesi anlamına da gelmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmanın temel katkısı, çevresel sürdürülebilirlik tartışmalarında büyük ölçüde göz ardı edilen insan zihninin sürdürülebilirliğini, Guattari'nin zihin ekolojisi yaklaşımı ile transhümanist gelişmeler arasındaki ilişki üzerinden yeniden düşünmeye açmasıdır. Zihin ekolojisi, insan zihninin çevresel ve toplumsal ilişkiler içerisindeki konumunu açıklarken, zihnin sürdürülebilirliği kavramı bu zihinsel yapının teknolojik dönüşümler karşısında devamlılığının hangi koşullara bağlı olduğunu tartışmaya açmaktadır. Bu nedenle kavram, yalnızca insan zihninin korunmasını değil; insanın anlam üretme, kavram oluşturma, eleştirel düşünme ve kendi düşüncesi üzerine yeniden düşünebilme kapasitesinin korunmasını ifade etmektedir. Refleksiyon ise bu kapasitenin sürdürülebilmesi için insanın kendi düşünsel süreçleri üzerinde yeniden düşünmesini sağlayan temel felsefi pratik olarak önerilmektedir.

Sonuç olarak transhümanist gelişmeler karşısında sorulması gereken soru yalnızca insanın teknolojik olarak ne ölçüde geliştirilebileceği değildir. Asıl soru, insanın teknolojik olarak dönüştürülürken kendi düşünsel ve kavramsal özerkliğini ne ölçüde koruyabileceğidir. Çünkü insanın kendisini ve dünyayı anlamlandırma biçimleri dönüşürken, bu anlamlandırma süreçlerini sorgulayabilme kapasitesinin korunması giderek daha önemli hâle gelmektedir. Bu çalışma, transhümanist gelişmeler karşısında zihnin sürdürülebilirliğini yeni bir felsefi problem olarak ortaya koymakta ve refleksiyonu bu probleme yönelik felsefi bir sağaltım imkânı olarak önermektedir.

KAYNAKLAR

Adorno, T. W. (2002). *Aesthetic Theory*. Edited by Gretel Adorno and Rolf Tiedemann. Translated by Robert Hullot-Kentor. London: Continuum.

Adorno, T. W. (2009). *Negatif diyalektik* (Ş. Öztürk, Çev.). Metis Yayınları.

Adorno, T. W. (2014). *Kültür endüstrisi: Kültür yönetimi* (M. Tüzel, Çev.). İletişim Yayınları.

Baudrillard, J. (2011). *Simülakrlar ve simulasyon* (O. Adanır, Çev.). Doğu-Batı Yayınları.

Baudrillard, J. (2021). *Sessiz yığınların gölgesinde: Toplumsalın sonu* (O. Adanır, Çev.). Doğu-Batı Yayınları.

Bostrom, N. (2021). *Süper zeka* (F. B. Aydar, Çev.). Küy Yayınları.

Cevizci, A. (2005). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık.

Dağ, A. (2020). *İnsansız dünya transhümanizm*. Ketebe Yayınları.

Dilthey, W. (2009). *Tin bilimlerine giriş* (D. Özlem, Çev.). Paradigma Yayınları.

Ferry, L. (2023). *Transhümanist devrim* (S. Er, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gadamer, H.-G. (2008). *Hakikat ve yöntem* (H. Arslan & İ. Yazıcı, Çev.). Paradigma Yayınları.

Guattari, F. (1990). *Üç ekoloji* (A. Akay, Çev.). Hil Yayınları.

Habermas, J. (1998). *Sosyal bilimlerin mantığı üzerine* (M. Tüzel, Çev.). Kabalcı Yayınları.

Han, B.-C. (2020). *Şeffaflık toplumu* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.

Harari, Y. N. (2018). *21. yüzyıl için 21 ders* (S. Siral, Çev.). Kolektif Kitap.

Heidegger, M. (2013). *Hümanizm üzerine* (Y. Örnek, Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.

Husserl, E. (1994). *Avrupa insanlığının krizi ve felsefe* (A. Sabuncuoğlu, Çev.). Afa Yayınları.

İspir, E. (2015). *Hermeneutik gelenekten Frankfurt okuluna eleştirel bir unsur olarak refleksiyon* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=0io3twL9EKm1ql6ywaQ6aA&no=xrMf2ETOpIbzKWnYvOUZWA

Merleau-Ponty, M. (2020). *Algının fenomenolojisi* (E. Sarıkartal & E. C. Sarıkartal, Çev.). İthaki Yayınları.

Nguyen, C. T. (2020). Echo chambers and epistemic bubbles. *Episteme, 17*(2), 141–161. https://doi.org/10.1017/epi.2018.32

Risko, E. F., & Gilbert, S. J. (2016). Cognitive offloading. *Trends in Cognitive Sciences, 20*(9), 676–688. https://doi.org/10.1016/j.tics.2016.07.002

Ward, A. F., Duke, K., Gneezy, A., & Bos, M. W. (2017). Brain drain: The mere presence of one's own smartphone reduces available cognitive capacity. *Journal of the Association for Consumer Research, 2*(2), 140–154. https://doi.org/10.1086/691462

Zuboff, S. (2021). *Gözetleme kapitalizmi çağı: Gücün yeni sınırında insan geleceği için savaş* (T. Uzunçelebi, Çev.). Okuyan Us.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction and Research Questions & Purpose

Environmental sustainability has become one of the major concerns of contemporary thought in response to the ecological crises produced by modern civilization. However, while sustainability studies have mainly focused on protecting nature and ecological systems, they have largely

overlooked the sustainability of the human mind that generates ecological awareness and gives meaning to reality. Meanwhile, rapid developments in artificial intelligence, biotechnology, digitalization, and transhumanism are transforming not only human life but also the ways individuals think, interpret reality, and construct meaning. In this context, the sustainability of the human mind emerges as a new philosophical problem.

Drawing on Félix Guattari's concept of mental ecology, this study argues that the human mind should be regarded as a dynamic ecological structure whose conceptual diversity and reflective capacity require protection. The main research question of the study is how the sustainability of the human mind can be preserved in the face of transhumanist developments. Accordingly, the article proposes the sustainability of the mind as a new philosophical conceptualization and examines whether reflection can provide a philosophical response to the cognitive and existential challenges generated by contemporary technological transformations. The study aims to contribute to the current literature by establishing a theoretical relationship between environmental sustainability, mental ecology, transhumanism, and philosophical reflection.

Methodology

This study adopts a conceptual and interpretative philosophical approach. Rather than conducting an empirical investigation, it examines the philosophical implications of transhumanist developments through conceptual analysis and critical reflection. The theoretical framework is primarily based on Félix Guattari's concept of mental ecology, which is further enriched by the reflective traditions of philosophy represented by thinkers such as Dilthey, Gadamer, Husserl, Heidegger, and Adorno. Through a comparative examination of contemporary philosophical literature, the study explores the relationship between environmental sustainability and mental ecology and develops the concept of the sustainability of the mind as a new philosophical framework. Reflection is employed not merely as an epistemological method but also as a philosophical practice that enables individuals to question their own thinking, reconstruct meaning, and strengthen conceptual awareness in the face of technological transformations.

Results and Conclusions

The study argues that transhumanist developments influence not only the biological and technological dimensions of human existence but also the conceptual and reflective capacities through which individuals understand themselves and the world. In this respect, the sustainability of the human mind should be considered a philosophical issue alongside environmental sustainability. Building upon Guattari's notion of mental ecology, the article proposes the sustainability of the mind as a new conceptual framework that emphasizes the preservation of critical thinking, meaning-making, self-awareness, and conceptual creativity under rapidly changing technological conditions.

The findings further indicate that the ecological balance of the mind depends on maintaining conceptual plurality rather than reducing thought to standardized and algorithmically guided forms of cognition. Accordingly, reflection is presented as a fundamental philosophical practice that enables individuals to critically evaluate information, reconstruct meaning, and preserve their intellectual autonomy. Within this framework, reflection is interpreted not only as a way of thinking but also as a form of philosophical therapy that supports the continuity of the mind's ecological structure. Consequently, the study contributes to contemporary philosophical discussions by introducing the sustainability of the mind as a new conceptualization and by establishing a theoretical connection between transhumanism, mental ecology, sustainability, and philosophical reflection.